

ევრისის სამეფოს წარმოშობა*

ევრისის ანუ, როგორც მას ბერძნები და რომაელები ეძახდნენ, ლაზიკის სამეფოს წარმოშობის საკითხი ერთს მეტად საყურადღებო გვერდს ზღის ფეოდალურ ურთიერთობის ისტორიიდან დასაველეთ საქართველოში. კოლხეთი, წერილი ტომობრივი სამთაუროები გარდამავალი პერიოდისა, ევრისის სამეფო, აფხაზთა სამეფო. საქართველოს ფეოდალური მონარქია, იმერეთის სამეფო და მისი შემადგენელი სამთაუროები (გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი და სვანეთი) — ასეთია დას. საქართველოს განვითარების ეტაპები (XIX ს. დამდეგამდის) წმინდა პოლიტიკური, — და, მამასადამე, გარეგანი, — ისტორიის თვალსაზრისით. მაგრამ ცხადია რომ ამ პოლიტიკურ კალეიდოსკოპის მიღმა იმალება საზოგადოების შინაგანი განვითარების რთული პროცესი, რომლის მეცნიერული შეგნებაა სწორედ ჩვენი მთავარი ამოცანა.

აღნიშნულ განვითარების ჯაჭვში ევრისი (ლაზიკა) მნიშვნელოვანი როლია, თუნდაც იმიტომ, რომ ფეოდალურ ურთიერთობის გენეზისის საკითხს დას. საქართველოში, როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს, სწორედ ევრისისა და მისი წინაპრებისაკენ მიყვავართ. სხეანაირად რომ ვთქვათ, ევრისი და მისი წინამორბედი ტომობრივი წარმონაქმები წარმოადგენენ ხიდს, რომლითაც ეს ქვეყანა ძველი სამყაროდან ფეოდალურში გადავიდა უკვე საბოლოოდ.

მაგრამ რამდენადაც საინტერესოა და მნიშვნელოვანი ამ თავისებურ სოციალურ-პოლიტიკურ ორგანიზმის აღნაგობა და მისი გაჩენის პირობები, იმდენადვე შეუსწავლელი და გაუჩქვეველია იგი. ნაწილობრივ ეს აიხსნება წყაროების სიმციროთა და სილატაკით, რაც ეხლაც ბევრ რამეს სიბნელეში სტოვებს. ზოგ რამეს კიდევ. — საკითხის სწორი დაყენებისა, ჩაკვირვებული მონოგრაფიული შესწავლისა და სხვადასხვა კატეგორიის ჩვენებათა კომბინირებული გამოყენების გზით, — უთუოდ შეესძლებთ ისტორიული სინათლე მოეუჩინოთ.

ამ წერილში ჩვენ წამოყენებულ საკითხის მხოლოდ ზოგიერთ მხარეს ვეხებით.

კერძოდ. — როგორ, რა პირობებში და როდის წარმოიშვა ეს საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი ერთეული?

* მოხსენდა ტფ. სახ. უნ-ტის მახლობელ აღმოსავლეთისა და ამიერ-კავკასიის ისტორიკოს კათედრის საჯარო სხდომას 1931 წ. დეკემბრის 2-ს. იბეჭდება გაფართოებული სახით.

ამ მხრივ ცნობილია ¹ რომ ევრისის სამეფო წარმოადგენს შემდგომ განვითარებას ლაზების სამთავროსი, რომელმაც თანდათანობით დაიმორჩილა და დაიქვემდებარა მეზობელი მსგავსივე წვრილი ტომური სამთავროები აფშილებისა, აბაზგებისა, სანიგებისა და კიდევ სხვათა, რომელთა შესახებაც ქვემოთ იქნება საუბარი.

აღნიშნულ ტომურ სამთავროების თავდაპირველ და დამოუკიდებელ არსებობის შესახებ ჩვენ ერთი საყურადღებო დოკუმენტალური ცნობა მოგვეპოვება. იგი ეკუთვნის რომაელ მოხელეს არიანეს, რომელიც რომის პროკონსულის, კაბადუქიის, მმართველი (*legatus Augusti pro praetore*) იყო და რომელმაც 134 წ., ახ. წ., —ალბათ თავის მთავრობის დავალებით და საინსპექციო მიზნით, —მოიარა შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო და იმპერატორს სათანადო წერილობითი ანგარიში მიართვა. არიანეს მიერ წარმოდგენილი სურათიდან ჩანს რომ ქალ. ტრაპენზუნტიდან მოყოლებული მდ. ბზიფის ხეობამდის (აფხაზეთში), ერთმანეთის მეზობლად, შემდეგი ტომები სახლობდნენ: სანები, *Ξαυροι*, მაკრონები და ჭენიხები, *Μακρονες και Ήρωτοι*, ზუდრეიტები *Ζυδριται*, ლაზები, *Λαζοι*, აფსილები, *Αψυλοι*, აბასკები *Αβασσοι* და სანიგები, *Σανισοι* ². ამ ტომთაგან საკუთრივ დასაყლ. საქართველოს, ან, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, გურია-სამეგრელო-აფხაზეთის ტერიტორიაზე უცხოურიან ლაზებს, აფსილებს, აბასკებსა და სანიგებს.

სამწუხაროდ, არიანე არაფერს გვეუბნება ამ ტომების შინაგანი მდგომარეობისა და მათი ურთიერთობის შესახებ. მაგრამ იმ ძუნწი მითითების მიხედვით, რომელიც ავტორს მოეპოვება სამთავროთა პოლიტიკურ ვითარებაზე, შეიძლება მაინც რამდენიმე, ზოგადი ხასიათის, დასკვნა გამოვიტანოთ.

არიანე, სახელდობრ, წერს: „ლაზების მეფე, *Βασιλευς*, არის მალასა [თუ — მალაშა], რომელმაც თავისი ხელისუფლება, მეფობა, მიიღო შენგან [ე. ი. აღრიანე კეისრისაგან]. ლაზებს მეზობლობენ აფსილები, მათი მეფეა იულთანე, რომელმაც თავისი ხელისუფლება, მეფობა, მიიღო მამაშენისაგან [ე. ი. ტრაიანე კეისრისაგან]. აფსილების მეზობლები არიან აბასკები, რომელთა მეფეა პრესმაგა, ამანაც თავისი ხელისუფლება, მეფობა, შენგან მიიღო. აბასკების გვერდით სანიგებია, რომელთა ქვეყანაში მდებარეობს სევასტოპოლისი; სანიგების მეფემ სპადაგამ თავისი ხელისუფლება, მეფობა, შენგან მიიღო“ ³.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ამ ცნობის ნიადაგზე შესაძლებელია გარკვეული დებულების წამოყენება აღწერილ პოლიტიკურ წარმონაქმების შესახებ. რაკი ლაზების, აფსილების, აბასკებისა და სანიგების „მეთაურებს“ თავიანთი უფლებები რომის კეისრებისაგან ჰქონიათ მიღებული, და არა საკუთარი საზოგადოებისაგან, ცხადია რომ ისინი ტომურ-გვაროვნულ საზოგადოების ბელადებად ვერ ჩაითვლებიან და ვერც მათი საგამგეო მიჩნევა ტომურ-გვაროვნულ ორგანიზაციად.

¹ შეადრ. პროფ. ივ. ჯაფარიძის მიერ, ქართულ ერის ისტორია, I, 159 — 161. 253.

² *Herodotus*, § 15, GGM I 3 SC I 222.

³ იქვე.

რემდეგ: თუ ეს „მეფეები“ გვარონულ საზოგადოების მსახურნი-კი არ არიან, არამედ უკვე პატარა „ბატონების“ როლში გვევლინებიან, აშკარაა რომ მათი ხელისუფლების დასაყრდენად საკმარისი არ იყო ის რომაული გარნიზონები, რომლებიც მხოლოდ ფაზისსა (ფოთი) და სევასტოპოლში (სოხუმი) მდგარან. ეს წერილი მფლობელნი, — რომელნიც, უეჭველია, ადგილობრივი მკვიდრნი უნდა ყოფილიყვნენ (ამას, სხვათა შორის, მათი სახელებიც: მაღაშა, ჰრესმაგა, სპადაგა, მოწმობს), — ხომ რომელიღაც ადგილობრივს საზოგადოებრივ ძალებსაც უნდა დაჰყრდნობოდენ. ყოველივე ეს უკვე გარკვეულს სოციალურ დიფერენციაციას გულისხმობს.

ზემოთქმულთან დაკავშირებით, უკვე შემთხვევითი არ გვეგონია ის გარემოება, რომ არიანე უწყებულ ტომთა მეთაურებს „ბასილევს“-ს, მეფეს, ეძახის, მათს ხელისუფლებას კიდეც — „ბასილია“-ს, *βασίλεια*: „ბასილია“ აქ აღნიშნავს როგორც ხელისუფლებას ზოგადად. ისე, საფიქრებელია, ამ ხელისუფლების ხასიათსაც, ამ ბერძნული სიტყვის იმ დროს გაბატონებული აზრით. რომ ეს ასეა, ამას არიანეს დოკუმენტის იმავე პარაგრაფის ერთი საყურადღებო ცნობა გვიდასტურებს. შაიზღვის სანაპიროს ალებულ მონაკვეთზე მცხოვრებ ტომთაგან არიანე სპეციალურად გამოჰყოფს ერთს, სახელდობრ, ტრაპენზუნტიელთა უშუალო მეზობლებს სანებს (სარწმუნოა რომ ეს ქართველი ქანები არიან). მაშინ როცა ყველა დანარჩენ ტომს მეფე, ბაზილევსი, ჰყოლია, — რომის კეისრებისაგან დანიშნული. — სანები სულ სხვა მდგომარეობაში ყოფილან: „...ისინი, — ამბობს არიანე. — ამჟამადაც ლაშქრობის მოყვარულნი არიან, შეურიგებელი მტრები არიან ტრაპენზუნტიელებისა და გამაგრებულ ადგილებში ცხოვრობენ. ეს ხალხი უმეფოა (არ ჰყავს მეფე), *επιροε αβασιλευται*, ძველთაგანვე, ვალდებულია ხარკი უხადოს რომაელებს, მაგრამ თავის ყაჩაღობის წყალობით არაწესიერად იხდის გადასახადებს. მაგრამ ეხლა, ღვთით, წესრიგის გზას დაადგება, თუ არადა — გადაერკევათ აქაურობიდან“ (იქვე).

წუედლებელია და დაუჯერებელი, რომ სანებს ამ დროს ტომის მეთაურები, ბელადები, არ ჰყოლოდათ. ხუთი საუკუნით ადრე, ტრაპენზუნტისავე, ოლქში და იქნებ სწორედ ამ სანების წინაპრებში (მოსინიკებში) ქსენოფონტემ ნახა და აღწერა მსგავსი ბელადები. ქსენოფონტემ მათი აღნიშვნისათვის იგივე ტერმინი „ბაზილევსი“ იხმარა (lib. V, c. 4, § 26), მაგრამ ცხადია რომ ამ სიტყვას არ შეიძლებოდა მთლად ერთიდაიგივე აზრი და ფუნქცია ჰქონოდა ესოდენ დიდი დროით ერთმანეთისაგან დაშორებულ მწერლებისათვის. თუ მოვიგონებთ იმასაც, რომ კარგა ხნის შემდეგაც, მაგ., მეექვსე ს-ში, ახ. წ., სანებს-ქანებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ შეძენილი ეს „სიკეთე“ — მეფის ხელისუფლება, მაშინ მით უფრო ბუნებრივი და გასაგები გვეჩვენება ის ფაქტი, რომ არიანეს დროს (II ს.) სანები, ერთი მხრით, ხოლო, მეორე მხრით, ლაზები, აფსილები, აბასკები და სხვები განეთარებიან სხვადასხვა საფეხურზე იდგნენ.

არიანეს მიერ დასახლებული პოლიტიკური წარმონაქმების შემდგომი დახასიათებისათვის მნიშვნელოვანი იქნებოდა მათი წარმოშობის დროისა და პირობების გარკვევა. უნდა ჩამოყალიბებულიყვნენ ისინი, ყოველ შემთხვევაში, არა უგვიანეს პირველი საუკუნის მეორე ნახევრისა, ახ. წ. ამხრე მარჯვენებელია

არიანეს აღრიანესადმი მიმართული განცხადება; აფსილების მეფეს ხელისჯკუკუკა მაშა შენისგან აქვს მიღებულიო. აქ, რათქმა უნდა, იგულისხმება წინა მეფობა ტრაიანე კეისრისა (98 — 117)—ტრაიანე ნათესავი და მამობილი იყო აღრიანესი. სხვა სამთავროებიც, რომელნიც გარშემო ერტყნენ აფსილებისას, ამ უკანასკნელზე უფრო ახალგაზრდა არ უნდა ყოფილიყვნენ.

კერძოდ, ლაზთა სამთავროს შესახებ იხადება ექვი, ხომ არა აქვს მას ფესვები გადგმული ძველი კოლხეთის იმ ვითარებაში, რომელიც სტრაბონს (თუ მის ერთერთ წყაროს) აქვს აღწერილი. სახელდობრ, სტრაბონი გვიამბობს: ჩედეას მამის, აეტის, შემდგომად „მომდევნო მეფეებს, რომელნიც „სკეპტუხიებად“ დაყოფილ ქვეყანას ჰფლობდენ, უკვე ისეთი ძალა აღარა ჰქონდათ“ (lib. XI, c. II, § 18). თითქოს უეჭველი უნდა იყოს რომ აეტორი რალაც შინაგან მიზეზს ჰხედავს კოლხეთის მეფეების დასუსტებასა და მათი ქვეყნის დაყოფას შორის. თუ ეს ასეა, მაშინ „სკეპტუხიებად დაყოფა“ ნიშნავს არა ჩვეულებრივს ადმინისტრაციულ დანაწილებას (ასეთი დანაწილება არ შეიძლება და გამხდარიყო მეფეთა დასუსტების მიზეზი), არამედ მოასწავებს ცენტრალური ხელისუფლების დაქუცმაცებასა და დაქსაქსეას, გარკვეულ სახის დეცენტრალიზაციას. მართლაც, როგორც ეს სხვაგან იკნება უფრო დაწერილებით ნაჩვენები, „სკეპტუხია“, აღებულ ხანის ბერძნულ ცნობებში კავკასიის შესახებ, აღნიშნავს სატომო ორგანიზაციას. სტრაბონის ცნობა, მაშასადამე, მიუთითებს კოლხეთის დანაწილებაზე ცალკეულ ტომურ ორგანიზაციებად (დასავლეთი საქართველო ყოველთვის მრავალტომიანი ქვეყანა იყო). ურთიერთობაც ამ ტომებს შორის ცვალებადი იყო. ძველი კოლხეთის როგორც მრავალტომიანობის, ისე ტომური ორგანიზაციისა და ტომთა ურთიერთდამოკიდებულებისათვის დამახასიათებელია სტრაბონის „გეოგრაფიის“ ცნობა სვანების შესახებ (lib. XI, c. II, § 19): სვანები თითქმის პირველნი არიან აქაურ ტომთა შორის „ძალითა და სიძლიერით. ყოველ შემთხვევაში ისინი გაბატონებული არიან მეზობლებზე“. სვანების იმდროინდელი სოციალური წყობილება ჩვენ სხვაგან გვაქვს დახასიათებული¹. ამდენადვე, უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ არიანესდროინდელი ზოგიერთი სამთავრო წარმოადგენს უწყებული სკეპტუხიების შემდგომ განვითარებას.

ნათქვამის შემდეგ, შეგვიძლია კიდევ ერთი, ჩვენთვის მნიშვნელოვანი, დასკვნა გავაკეთოთ: დას. საქართველოს ტერიტორიაზე ოთხი სამთავროს არსებობა II ს. დამდეგს არის არა გარეშე ძალის მიერ თავზე მოხვეული, რომაული პრინციპის—„დაპყვი და იბატონე“! — პრაქტიკული განხორციელების შედეგად მიღებული, მდგომარეობა, როგორც ფიქრობს პროფ. ივ. ჯავახიშვილი², არამედ ნაყოფია ამ ქვეყნის. საკუთარი, შინაგანი, განვითარებისა. ასეთი პოლიტიკა დას. საქართველოში ფაქტიურად ზედმეტეც უნდა ყოფილიყო რომაელებისათვის. რომაელებმა დას. საქართველო ხელთ ჩაიგდეს, როგორც სხვისი (მითრიდატ პონტო-

¹ ს. ჯანაშია, გვაროენული წყობილება ქართველ ტომებში, ტფ. 1932 წ., გვ. 27 შემდ.

² პროფ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველ ერის ისტორია, I², 160—1.

ელის) საბრძანებლის ერთი ნაწილი, დასუსტებული, პოლიტიკურ მთლიანობასა და დამოუკიდებელ სახეს მოკლებული. ამ დაპყრობის შემდეგაც კოლხეთი რომის სხვა პროვინციებთან, მაგ., ბოსფორთან, ერთს აღმინისტრაციულ ფარგლებში გაერთიანებული ჩანს. ამრიგად. არიანეს მიერ აღწერილი მდგომარეობის ხელოვნურად შექმნას რომის მთავრობისათვის აზრი არ ჰქონდა.

მაშასადამე, ვინეორებთ, ეს მდგომარეობა უნდა მიჩნეულ იქნას რომელიღაც ადგილობრივ საზოგადოებრივ ძალების თვითორგანიზაციის, შეკრებისა და გაერთიანების, შედეგად. ცხადია, ეს ინტეგრაცია, ძველ წესწყობილებასთან შედარებით, ახალ საფუძველზე ხდება. რაკი ზემოთ გაეარკვეით, რომ არიანეს მიერ დახასიათებული დას. საქართველოს სამთავროები უკვე ტომურ-გვაროვნულ ორგანიზაციებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ გარკვეული, თუმცა პრიმიტიული, სოციალური დიფერენციაციის ნიადაგზე არიან აღმოცენებულნი, ამიტომ ეხლა საკითხი თვით ამ დიფერენციაციის ხასიათის შესახებ დგება. სხვანაირად, რომ ვთქვათ, ამ ახალი საზოგადოების შინაგანი სტრუქტურაა გასარკვევი.

ამ საკითხზე საესებით დამაკმაყოფილებელი პასუხის გაცემა შეუძლებელია. წყაროების არაჩვეულებრივი სიმცირის გამო. ზოგიერთი ნიშანი და რეტროსპექტული თვალსაზრისი ჩვენ მხოლოდ შემდეგი საერთო დასკვნის გაკეთების საშუალებას გვაძლევს. უტკველია, რომ გვაროვნულ წყობილების ნაშთები ამ დროს ჯერ კიდევ უაღრესი სიძლიერითაა გამოხატული. მათს მოქმედებას ჩვენ ბევრად უფრო მერძინდელ ხანაშიაც დიდი ანგარიში უნდა გავუწიოთ. ასევე ცხადია რომ პირველყოფილ მონობასაც თავისი გარკვეული წონა აქვს საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ურთიერთობაში, იგი შემდეგშიაც იჩენს თავს, უფრო გაძლიერებულ სახითაც ზოგჯერ, ჩვეულებრივად კი, საკმაოდ რთულს, წინააღმდეგობრივსა და კომპინაციურ, დამოკიდებულებაში წარმოების სხვა წესებთან.

აღნიშნულ ელემენტების გვერდით ჩვენ ფეოდალურ ურთიერთობის ჩანასახსაც ვგულისხმობთ და, სხვებთან შეპირისპირებით, მის შედარებითს უპირატესობასაც ვვარაუდობთ. აღნიშნულ მთავრების ხელისუფლებაც აღრინდელ-ფეოდალურ დიფერენციაციის ნიადაგზე წარმოშობილად მიგვაჩნია. თვით მთავრები სათანადო ტრანსფორმაციაკმნილ ძველ ტომის ბელალებად გეყავს წარმოდგენილი, რომელთაც, თავიანთი საზოგადოების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე, უზურპაცია უკვეს მათთვის ჩაბარებულ უფლებებს და თემის დელეგირებულ მსახურებიდან თემისავე ბატონებად იქცენენ. თავისთავად ცხადია, რომ ეს ფეოდალური წყობა ამ დროს ჯერ სავსებით პრიმიტიული ფორმისაა და მის საბოლოო გამარჯვებამდე, აღებულ ქვეყანაში, კიდევ გრძელი და ძნელი გზა ძევს. იგი მხოლოდ, სხვა ელემენტებთან შედარებით, ბევრად უფრო მეტს სასიკოცხლო უნარს აჩენს და უფრო სწრაფადაც იზრდება.

სწორედ ამ აღრინდელ-ფეოდალური ურთიერთობის ზრდისა და გაძლიერების ნაყოფად მიგვაჩნია ჩვენ ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოს ჩამოყალიბება. იმ (ამ შემთხვევაში—ლაზების) სამთავრომ, რომელშიაც ფეოდალურ წესს განვითარების უფრო ფართო ვასაქანი ჰქონდა და ამის გამო, სხვებთან შედარებით, უფრო ადრე დაქაბუდა, თანდათან მოახერხა დანარჩენ ტომთა სამთავროების დამორჩილება. როდის უნდა მოხდარიყო ეს ამბავი?

ამის შესახებ ჩვენ მხოლოდ ერთი, თუმცა არაპირდაპირი, მაგრამ მიუხედავად ამისა, უაღრესად საყურადღებო ცნობა მოგვეპოვება ბერძნულს საისტორიო მწერლობაში. ეს ცნობა შემატიათ მენანდრეს¹ ეკუთვნის.

როცა დიდი ომების დამთავრების შემდეგ ვერისში (VI ს.) ირანელები და რომაელები საზავო პირობების გაფორმებისათვის ზრუნავდნენ (562 წ.). დიდი დავა განოიწვია სვანეთის საკითხმა: ირანელები ამ მხარეს თავისად სთვლიდნენ, რომაელებიც მას არ სთმობდნენ. რომაელების ელჩმა პეტრემ მაშინ მთავარ არგუმენტად ასეთი მოსაზრება წამოაყენა: პეტრემ სთქვაო, მოგვითხრობს მენანდრე, — მე შენ ეხლავე დაგიმტკიცებ მთელ ქვეშაირტებას. თუ როგორ იყო ეს ყველაფერი მოწყობილი ლაზებშიო. სვანეთის მთავარი (ὁ βασις) ლაზ ეპორჩილებოდა და შეტანილი იყო მის სახარკო დაეთარში. მეფე იღებდა მისგან ფუტკარის ნაყოფს, ტყაეებსა და სხვა მსგავს საგნებს. როცა სვანების მთავარი გარდაიცვლებოდა, ლაზების მფლობელი აირჩევდა გარდაცვლილის მემკვიდრის და რომაელთა კეისარს შეატყობინებდა მომხდარის შესახებ. კეისარი უპასუხებდა წერილობით და უბრძანებდა გადაეცა. ვისთვისაც პსურდა, სვანეთის უმაღლესი ხელისუფლების ნიშნები, ოღონდ სვანი კი ყოფილიყო იგი. ასეთი ჩვეულება დამყარდა ჩვენი მეფის თეოდოსის დროიდან და გრძელდებოდა პაპა თქვენის [პეტრე ესაუბრება თვით ირანის შაჰს] პეროზისა და ჩვენი მეფის ლეონის დრომდისო. შემდეგ პეტრემ ქლამიდის ქვეშ გამოიღო წიგნი, რომელშიაც ეწერა. გვერდისგვერდ და ცალცალკე, იმ ლაზთა მეფეების სახელები, რომელნიც აწესებდნენ სვანთა მთავრებს. წიგნის შინაარსი, თუნც სხვა სიტყვებით გადმოცემული, ასეთი იყო: „ესენი არიან ლაზთა მეფენი, რომელნიც აწესებდნენ (აღგენდნენ) სვანთა მთავრებს, იმ დროიდან, როცა რომს ჰმართავდა თეოდოსი, ხოლო სპარსეთს ბაპრამი და იმ დრომდის, როცა კეისრად იყო ლეონი, ხოლო შაჰად - პეროზი“. როცა ეს წაიკითხა, პეტრემ სთქვა: ამ თხრობიდან ჩვენ ვიცნობთ ლაზთა მეფეებს ჩვენს დრომდის და მათს ხელქვეით მყოფს სვანთა მთავრებსაო?.

აქ მოხსენებულ ისტორიულ პირების ვინაობა კარგად ირკვევა: ისინი არიან: პირველი რიჯისა — კეისარი თეოდოსი I (379—395 წ. წ.) და შაჰი პაპრამ IV (388—399 წ. წ.), ხოლო მეორე რიჯისა — კეისარი ლეონ I (457—474 წ. წ.) და შაჰი თეროზი (459—483 წ. წ.). სათანადო სინქრონიზტულ ანგარიშის საფუძველზე უნდა მივიღოთ რომ სვანეთის მთავრის დამოკიდებულება ლაზთა მეფისაგან დამყარებულა 388—395 წლებში და გაგრძელდებულა 459—474 წლებამდის.

¹ მენანდრე VI ს. მეორე ნახევრის პირია. ისტორიულ მწერლობას ხელი მაჰყონებოდა მავრიკეს გამეფების შემდეგ (582). მისი წყაროები გაურკვეველია. ირანული ანბანისათვის იქნებ სარგებლობდა თეოფანე ბიზანტიელით (ფოტის ცნობით, თეოფანე ბიზანტიელი წერდა 556—581 წ. წ. შესახებ). K. Krumphacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, München, 1897, S. 243—244.

² მენანდრე, ფრაგმ XI, Dind., 26—31, განსაკუთრ., 30—31.

ეს ქრონოლოგიური დასკვნა თავის დასაყრდენსა და ისტორიულ ახსნას კპოვებს ყოველივე იმაში, რაც ჩვენ ვიცით აღმ. რომის იმპერიის მდგომარეობის შესახებ აღნიშნულ პერიოდებში. ხომ ექვს გარეშეა რომ, თუ აღნიშნულ წვრილ ტომურ სამთავროების აღმოცენება რომის მთავრობის სურვილის გარეშე მოხდა, შემდგომი გამსხვილება ადგილობრივ ძალებისა, რაც ეგრისის სამეფოს წარმოქმნაში გამოიხატა, მით უმეტეს არასასურველი უნდა ყოფილიყო კეისრისათვის. ასეთ რამეს ისინი შეიძლებოდა მხოლოდ უნებლიეთ დასთანხმებოდნენ, გარკვეულ გარემოებათა იძულების გამო, როცა ფაქტიურად მათ არც შეეძლოთ ხელი შეეშალათ ასეთი პროცესისათვის. კონსტანტინოპოლის მთავრობას მხოლოდ ის უნდა ეცადნა, რომ მისთვის მაქსიმალურად სასურველი ფორმა და მიმართულება მიეცა ამბების მსვლელობისათვის, რომ, გარეგნულ კეთილგანწყობილების შემწეობითა და ერთგვარი დათმობის საშუალებით გაძლიერებულ ლაზთა მეფისა და მისი პრეტენზიების მიმართ, ნაწილობრივ მაინც შეენარჩუნებინა ამ მნიშვნელოვანი ქვეყნის დამოკიდებულება იმპერიისაგან.

სწორედ ასეთი დრო უდგება რომის იმპერიას აღმოსავლეთის საზღვრებზე IV ს. სამოციან წლებიდან. მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლა რომსა და ირანს შორის, მიუხედავად სამხედრო და პოლიტიკურ წარმატების ხშირი ცვალებადობისა, ჯერ კიდევ III ს. მიწურულებში რომის სასარგებლოდ ჰხრიდა გამარჯვების სასწორს. მაგრამ მომდევნო საუკუნეში უკვე აშკარა ხდება, რომ უპირატესობა თანდათან სასანიანთა ირანის მხარეზე გადადის. სასანიდები ნელინელ აკლიან ხელიდან რომაელებს მათს პოზიციებს. კერძოდ ამიერ-კავკასიაში სასანიდები თავიანთ გავლენას ყველაზე ადრე, გასაგები ბუნებრივი პირობების მიხედვით, ჯერ არმენიასა და ალვანეთზე (თანამედროვე საბჭ. აზერბაიჯანზე), ხოლო შემდეგ ქართლზე აერკვლებენ. რომაელები მძიმედ, მაგრამ მაინც შეუჩერებლად, უკან იხივენ. აქ, ამიერ-კავკასიაში, ყველაზე ადვილად რომაელებს ფეხის მოკიდება, რათქმაუნდა, დას. საქართველოში შეეძლოთ. მართლაც, IV ს. სამოციან წლების დამდეგს ეს მხარე ჯერ კიდევ რომაელების მოხარკე ჩანს. ამიანე მარკელინე მოგვითხრობს: „[362 წელს, იულიანე კეისართან] ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ ელჩები, ჩვეულებრივზე უფრო სწრაფად: ერთი მხრით—ტიგრისგალმელ ხალხებისა და სომხებისაგან, რომელნიც ზავს ემუდარებოდნენ... ჩრდილოეთიდან და იმ შორეულ ქვეყნებიდან, სადაც ზღვას ერთვის მდ. ფაზისი, ბოსფორელებისა და სხვა, მანამდის უცნობ ხალხებისაგან, რომელთაც მოგზავნათ ელჩები თხოვნით: მიეცათ მათთვის ნება მშვიდობიანად ეცხოვრათ მშობლიურ ქვეყნების ფარგლებში, ყოველ წლიურ ჩვეულებრივ ხარკის გადახდით“ (lib. XXII, cap. 7, § 10). მაგრამ მდგომარეობის შემდგომი გაუარესება აღმოსავლეთის ფრონტზე, ცხადია, თავის გავლენას ახდენდა დას. საქართველოს ვითარებაზედაც. ხოლო აზიაში საქმე სულ უფრო დაუფრო ფუჭდებოდა: თუ, თავდაპირველად, აქ მდგომარეობა იმდენად საეჭვო იყო, რომ საჭირო. ხდებოდა არაჩვეულებრივ ღონისძიებათა განხორციელება არსებულ პირობების შესანარჩუნებლად, შემდეგ უკვე ირანის მოზღვავებულ ძალთა შეჩერება შეუძლებელი აღმოჩნდა. იგივე ამ. მარკელინე 361 წლის შესახებ, მაგ., გვიამბობს: „სპარსეთის მეფე გაქირვებით უკუგდებულ იქნა, ზამ-

თრის შეუფერებელ პირობების წყალობით, მაგრამ რადგანაც ეშინოდათ რომ იგი, წელიწადის უფრო ხელსაყრელი დროის დადგომისთანავე, მეტი სიძლიერით მოიტანდა იერიშს, ამიტომ ტიგროსის გაღმა მყოფ მეფეებსა და სატრაპებს გაუგზავნეს ელჩები მდიდარი საჩუქრებით იმისათვის, რათა შეგონებით გადმოებირებინათ ისინი ჩვენს [ე. ი. რომაელების] მხარეზე და რათა მათ არ განეზრახათ არავითარი მოტყუება ან ვერაგობა. ყოელის უწინარეს მაინც ცდილობდნენ მოესყიდათ ბრწყინვალე სამოსლებითა და მრავალნაირი საჩუქრებით არსაკი და შერიბანი, არმენიისა და ივერიის მეფეები, რადგანაც მათ შეეძლოთ რომაელთა საქმისათვის ევნოთ, მაშინდელს საექვო გარემოებაში რომ სპარსელების მხარეს გადასულიყვნენ“ (lib. XXI, cap. 6, § 7). რომაელთა საქმეების შემდგომი, ფრიად თვალსაჩინო, გაუარესებისათვის აქ მხოლოდ რამდენიმე წელიწადი იყო საჭირო. კარგად ცნობილია, რომ 368 წ. რომაელები იძულებული შეიქნენ პირველად ელიარებიანათ ირანელების ერთგვარი უფლებები ქართლზე და დაეთმოთ მათთვის ამ ქვეყნის ერთი, აღმოსავლეთი, ნახევარი. სომხეთში რომაული გავლენა განადგურებული იყო იობიანეს მიერ 365 წ. დადებულ სამარცხვინო ზავის შემდეგ. სომხეთის მეფე არშაკი, მომდევნო წლებში, ტყვედ წაიყვანეს ირანელებმა და მოჰკლეს. არშაკის შვილი, რომელმაც ორიოდე დღის განმავლობაში ფარულად იმეფა თავის სამშობლოში, ბოლოს მაინც იძულებული იყო გაჰქცეოდა ირანელებს და თავი შეეფარებინა იმ მთების ხეობებში, რომლებიც ჰმიჯნავენ რომაელთა სამფლობელოსა და ლაზების ქვეყანას. აქ ლტოლვილი ხუთი თვე იმალებოდნენ ულრან ტყეებსა და გაუვალ ხევხუეებში (ამ. მარკ., lib. XXVII, cap. 12, § 1). მტერმა მაინც დაიპყრო მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრეები, აიღო დედა-ქალაქი და ქერივ დედოფალთან ერთად ხელთ იგდო სამეფო საგანძურებიც. ირანელთა გაბოროტების მაჩვენებელია რომ ისინი სჩებადნენ თურნე ხეხილის ბალებს (იქვე, § 12). მალე მოკლულ იქნა სომხეთის ეს უიღბლო მეფეც. ხოლო სწორედ იმ თეოდოსის მეფობაში, რომელსაც ასახელებს მენანდრე, რომაელების მდგომარეობა სომხეთში უკვე კატასტროფულ სახეს იღებს. უზურპატორ ევგენისთან ბრძოლის გამო თეოდოსიმ სრულიად სამხედრო ძალების გარეშე, გაშიშვლებული და დაუფარავი, დასტოვა აღმოსავლეთის პროვინციები, რომლებსაც ესლა, კასპიის კარებით შემოჰკრილი, ჰუნები ესვნიან. ცხადია, სასანიანი შაჰებისათვის ეს ხელსაყრელი დრო იყო. და, მართლაც, 387 წ. თეოდოსი ზავსა ჰკრავს მათთან, რომლის პირობებითაც სომხეთი გაიყო ამ ორ სახელმწიფოს შორის. რომაელებს ერგოთ მხოლოდ ერთი მეხუთედი. ყოველივე დანარჩენი საბოლოოდ გადაეიდა ირანის ხელში (გელცერი).

ესლა გასაგებია რომ თეოდოსის მეფობა და განსაკუთრებით კიდევ ოთხმოციან-ოთხმოდდაათიან წლების მიჯნა სავსებით შესაფერისი დრო იყო იმისათვის, რომ გაძლიერებულ ლაზთა მეფეს თავისი პოლიტიკურ-ტერიტორიული ექსპანსიის დადასტურება მოეხოვნა კეისრისაგან. ეს უკანასკნელი იმითაც კმა-

ყოფილი იქნებოდა თუ ლაზების მეფე იმპერატორის ფორმალურ ვასალობაზე მაინც არ იტყოდა უარს.

ალბათ დაახლოებით იმავე ხანებში უცნიათ ლაზთა მეფის სიუზერენიტეტი სხვა ტომებსაც აფსილებს თუ აფილებს, აბასებს, სანიგებს და სხვებსაც. მეზუთე საუკუნის დამდეგისათვის უკვე ჩამოყალიბებულია, როგორც ჩანს, ეგრისის სამეფოს ის სტრუქტურა, რომელიც აგრეთვე ნიშანდობლივი და დამახასიათებელია: ლაზები რომაელთა ქვეშევრდომებად ითვლებიან, მაგრამ არც ხარკს იხდიან, არც სხვა რამეში ემორჩილებიან მათ; ერთად-ერთი მათი მოვალეობაა დაიცვან თავიანთი ქვეყნის ჩრდილოეთი საზღვარი, რათა ჰუნები და სხვა ნომადები ამ გზით არ შეიჭრან რომაელთა ტერიტორიაზე; როცა ლაზების მეფე კედება, კეისარი მის შემკვიდრეს, რომელმაც სამეფო ტახტი უნდა მიიღოს (წესისა და აღათის წიხედვით), უგზავნის ხელისუფლების ნიშნებს (შეად. აგათია, III 14 და III 15), ლაზების მიწაწყალზე რომაელთა ჯარები არ დგას. ისინი აქ მხოლოდ VI ს. ოციან წლებიდან ჩნდებიან (პროკოპი კესარიელი, B. P. II 15). მაშასადამე, ლაზების მეფე კეისარის ვასალია, რომელსაც თავის სიუზერენის წინაშე მხოლოდ სამხედრო სამსახური აწევს მოვალეობად. ლაზების მეფეს თავისი ვასალებიც ჰყავს (შეადრ. აგათია, III 9). მაგ., აბაზგები, რომელნიც „ძველთაგანვე ლაზების ქვეშევრდომები იყვნენ, თუმცა ყოველთვის ჰყავდათ თავისი მკვიდრი ორი მთავარი“ (პროკოპი, B. G. VIII 3).

ლაზების ქვეშევრდომნი არიან აგრეთვე აფსილებიც (იქვე, VIII 2); სამწუხაროდ, მათი პოლიტიკური ორგანიზაციის შესახებ არაფერი ვიცით. აფსილების მსგავსად მისიმიანებიც (მოსახლეობდნენ მდ. კოდორის ზემოთა ხეობაში) კოლხთა, ე. ი. ლაზთა, მეფის ქვეშევრდომნი არიან, მაგრამ ისინი თავისებურ ენას ლაპარაკობენ და საკუთარ კანონებსაც მისდევენ [ე. ი. გარკვეულ ავტონომიით სარგებლობენ] (აგათია, III 15 და 16). ლაზების ქვეშევრდომი იყო სკუმიაც (თანამედროვე ლეჩხუმი¹), სვანეთთან ერთად. ამ ტომებს თავისი მკვიდრი მთავრები ჰყავთ, რომელთა გარდაცვალების შემდეგ ახალს ლაზთა მეფე ნიშნავს (B. G. VIII 2 და 46). უფრო სრული ცნობა სვანების დამოკიდებულების შესახებ ეგრისისაგან ზემოთ იყო მოთავსებული.

ყოველივე ზემოთაღნიშნული საფუძველს აძლევდა აგათია მემბტიანეს ეთქვა ლაზების შესახებ რომ ისინი ძლიერი და მამაცი ტომია, რომელიც სხვა ძლიერ ტომებზედაც ბატონობსო. ისინი ამყობენ კოლხების ძველი სახელით და ზომასზე მეტად მოაქვთ თავი, შესაძლოა, არც თუ უსაფუძვლოდ (III 5).

თუ როგორი იყო იმ ვალდებულების სასიათი, რომელიც აღნიშნულ მთავრებს დაკისრებული ჰქონდათ ეგრისის მეფის წინაშე, ამის შესახებ პირდაპირი ცნობები შენახული არ არის საკმაო რაოდენობით. სვანთა მთავრის ეალ-

¹ ჩვენ დამაჯერებლად მიგვაჩნია პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრება რომ „სკუმიას“ ფორმა ლეჩხუმის ბერძნ. გადმოცემაა, გეოგრაფია, II 96 შენ.

დებულებების შესახებ ზემოთ იყო გადმოცემული სათანადო ცნობა, მაგრამ, ჩვენი აზრით არც ისაა სრული: იქ სენების ნატურალური ხარკია მხოლოდ აღნიშნული. მაშინ როდესაც ჩვენ უქველად მიგვაჩნია რომ ამ ტომთა მფლობელების მთავარი მოვალეობა ეგრისის მეფის წინაშე სამხედრო სამსახურში მდგომარეობდა. ყველა დასახელებული ტომი ხომ ეგრისის სწორედ იმ ჩრდილოეთ საზღვარზე მოსახლეობდა, რომლის დაცვა შეადგენდა თვით ეგრისის მეფის ძირითადსა და ერთადერთს მოვალეობას კონსტანტინოპოლის იმპერატორის წინაშე. ამ მოვალეობას ეგრისის მეფე ვერ შეასრულებდა, თუ თავისი ყმებისაგან არ მოითხოვდა იმასე, რასაც მისგან მისი სიუზერენი მოითხოვდა, ე. ი. სამხედრო სამსახურს. მთელი აღნიშნული ურთიერთობა-კი,—თუმცა იგი ზედნაშენის კატეგორიისაა და, მის მიხედვით დასკვნების გამოყენებისას, სათანადო სიფრთხილეს საჭიროებს,—სხვა ნიშნებთან ერთად¹, უფლებას გვაძლევს მეტი კატეგორიულობით ვილაპარაკოთ აღებული ქვეყნის ერთგვარი ფეოდალური ხასიათის შესახებ.

გარკვეული სინათლე ეფინება იმ საკითხსაც, თუ რატომ ერგო წილად საქართველოს ადრინდელ-ფეოდალურ ძალთა გაერთიანების ქვეგემონია სწორედ ლაზთა სამთავროს. ეს აშკარად აიხსნება იმ გარემოებით რომ, აღებულ ხანაში, ყველა უწყებულ ტომურ სამთავროდან სწორედ ლაზების სამთავროს ჰქონდა საუკეთესო პირობები აღნიშნულ საზოგადოებრივ-ეკონომიურ ურთიერთობის განვითარებისათვის. აი, რას გვიამბობს ამის შესახებ იგივე აგათია, VI ს. დამლევის ბიზანტიელი მწერალი: „იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება არც ერთი სხვა, ესოდენ სახელგანთქმული და მორქმული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიქარბითა და მოსაველიანობით, ისე ხასიათის სილამაზითა და სიცივეტით [წინა ფრაზაში პირდაპირ დასახელებულია რომ ავტორი ლაპარაკობს ლაზების ანუ კოლხების შესახებ. ს. ჯ.]. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დადებითი თვისებები, წარმოიდგინეთ მათ არც-კი გაეგონათ ხომალდის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნაეი მივიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევ [ნავებით], რამდენადაც შესაძლებელია, და ეაკრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ, რომაელებთან კავშირის წყალობით, თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონითი სახე მიუციათ“². ცოტა უფრო მკაცრად მსჯელობს, აგათიას წინამორბედი, მეორე ბიზანტიელი მემბრტიანე, პროკოპი კესარიელი, მაგრამ მასაც, ბოლოსდაბოლოს, იგივე დებულება აქვს განვითარებული. სახელდობრ. თუ ლაზიკას

¹ ამ ნიშნების შესახებ იხ. ჩვენი „საქართველო ადრინდელ ფეოდალურ ხანაში“ და „ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში“.

² III ს., გეორგია III 50—51, თარგმანი პროფ. ს. ყაუხჩიშვილისა, რომელსაც ამონაბეჭდების თხოვნისათვის მადლობას მოვასწავებთ.

მთლიანად აღებულს თავისი ვასალების ტერიტორიით, პროკოპი აშკარად ლა-
რიბ ქვეყნად სთვლის და ამბობს: ლაზიკეში არსად არ არის მარილი, არც ხორ-
ბლეული მოდის, არც ლვინო, არც რამ სიკეთე“¹,—რაც, უეჭველია ერთგვარი
გაზვიადება უნდა იყოს², ეგრისის ერთი, ცენტრალური, რაიონის შესახებ იგივე
პროკოპი სულ სხვა ცნობას გვაწვდის: „მოხირისი ერთი დღის საეალ გზაზეა
[დაახლ. 30—35 კილომ.] არქეოპოლისის დაშორებული [ე. ი. თანამედროვე ნოქა-
ლაქეც, მარტვილის რაიონში] და შეიცავს მრავალს, მქიდროდ დასა-
ხლებულ, სოფელს. კოლხიდის მიწაწყალზედ ის საუკეთესო
მხარეს წარმოადგენს: ღვინოც კარგი მოდის და სხვა ნაყოფ-
ნიციქ კარგად ხარობენ, თუმცა ლაზიკის სხვა ადგილებზე არ
შეიძლება იგივე ითქვას“. შემდეგ ავტორი ამბობს რომ ამ მხარეს ჩამო-
უდის მდინარე რიონი, რომლის ნაპირზე აშენებულს უძველეს ციხე-ქალაქს ლაზე-
ბი ქუთათისს უწოდებენო. იქვე, კიდევ ერთხელ, ამ მხარეს პროკოპი „კოლხი-
დის საუკეთესო ნაწილს“ ეძახის³. სათანადო ცნობების ანალიზით ირ-
კვევა რომ ბიზანტიელ მწერალთა „მუხირეზისი“ გულისხმობს საკმაოდ დიდ რა-
იონს, რომელიც, მთლიანად ან ნაწილობრივ, შეიცავდა თანამედროვე ქუთათისის,
ბაღდათის, ვანის, სამტრედიის, აბაშისა და მარტვილის რაიონებს, უფრო ზუს-
ტად, მათს ვაკე ნაწილს, რომელიც, სამეურნეო თვალსაზრისით, გარკვეულ მთლი-
ანობას შეადგენს. რომ ეს ყველაზე დაწინაურებული სექტორია, ამას მოწმობს
აქ აღმოცენება ლაზიკის უმდიდრესი ქალაქებისა, კერძოდ, როდოპოლისის (ვარდ-
ციხის) და ქუთათისისა. ეს უკანასკნელი გარემოება დაედო საფუძვლად ამ მხარის
ძველ-ქართულ სახელწოდებას—„სამოქალაქო“-ს. სოციალურ-ეკონომიური თვალ-
საზრისით, ამავე რაიონს მიეკუთვნება ეგრისის პოლიტიკური ცენტრი და მისი
წეფეების საჯდომი—არქეოპოლისი-ნოქალაქევი, თუმცა ფორმალურად იგი მუ-
ხირეზისის ფარგლებს გარეთ ითვლებოდა. პოლიტიკურ ცენტრის მცირეოდნად
განზე გაწევა ძირითადი რაიონიდან ღრმა ისტორიულ მიზეზებით აიხსნება, რის
შესახებაც ავტორს სხვაგან ექნება საუბარი⁴.

¹ B. P. II 28; გეორგ. II 67; იქვე შეადრ. გვ. 25 და 46.

² ამ ცნობის განმარტებისათვის იხ. ჩენი „ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში“

³ B. G. VIII 46; გეორგ. II 163—5.

⁴ ცალკე მონოგრაფიაში აქვს ავტორს განხილული აგრეთვე ისტორიულ-ეთნოლოგიური და ისტ.-გეოგრაფიული საკითხები.